

УДК 378.147

<http://orcid.org/0000-0002-4265-5078>

<http://orcid.org/0000-0003-4067-4301>

**ОСНОВНІ МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ МОВНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ СОЦІАЛЬНО-
ГУМАНІТАРНОГО НАПРЯМУ
(нефілологічні спеціальності)**

*Курушина М.А., канд. філол. наук,
Літвінова І.М., канд. філол. наук (Харків)*

У статті запропоновано вправи для роботи зі студентами в межах курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», які, на думку авторів, покращать мовленнєву та комунікативну компетенцію майбутніх фахівців соціально-гуманітарного напрямку.

Ключові слова: комунікативна компетенція, методичні прийоми, мовленнєва компетенція.

Курушина М.А., Литвинова И.Н. Основные методические приемы совершенствования языковой и коммуникативной компетенции студентов социально-гуманитарного направления (нефилологические специальности). В статье предложены упражнения для работы со студентами в пределах курса «Украинский язык (профессиональной направленности)», которые, по мнению авторов, улучшат языковую и коммуникативную компетенцию будущих специалистов социально-гуманитарного направления.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, методические приемы, речевая компетенция.

Kurushyna M.A., Litvinova I.M. The basic methodological approaches to improve performance and competence of the humanities students (non-philologists). The article describes the basic principles of improving native language skills of the humanities students (non-philologists). The authors discuss application specifics of methods of teaching the professional Ukrainian language at university, demonstrate the ways of communication skills training and offer major methodological approaches to create an effective way to acquire competence in avoiding misunderstanding in professional situations. The best

features of different methods have been defined, for example: translation of various types of texts, rewriting articles, grammar exercises (to improve grammar and spelling skills), discussion of controversial issues, making up dialogues and polylogues, literature searching, creation of professional texts, proposing a thesis, making a plan or notes, searching for synonyms or antonyms, text and document editing, trying to convey a message in as few words as possible. An important communication skill is knowing what form of communication to use. Effective professional communication is an essential component of compromise. When a problem exists, both individuals must work collaboratively to find mutually acceptable solutions (some exercises to improve this skill are offered in the paper). The authors think that being an effective communicator takes skills. Communication is rather a totality of skills than an individual skill. Workers in the digital age must know how to effectively convey and receive messages in person as well as via phone, email and social media. Communication skills of every person have to be developed, refined and added to the existing basis. Individual work or working in groups can be suggested. These methods could be used to improve speech activity of the future specialists.

Key words: competence, methodological approaches, performance.

Неодмінною складовою професійної компетентності будь-якого фахівця є, безперечно, володіння мовою. Найчастіше в сучасних умовах глобалізації та загальної інформатизації суспільства звертають передусім увагу на вивчення іноземних мов, уважаючи, що на опанування рідної відведено достатньо часу в шкільному курсі. Однак програма з мови в середній школі зорієнтована на засвоєння конкретного обсягу певних знань основних рівнів мови та вироблення й удосконалення навичок і вмінь писання й говоріння. Зважаючи на психофізіологічні вікові особливості та брак спеціальних фахових знань, з об'єктивних причин навіть удосконалена програма для школи не здатна забезпечити розвиток компетентної мовної особистості, яка би діяла максимально ефективно в постійно плінних умовах професійного спілкування.

Робота з абстрактними категоріями, що є в будь-якій гуманітарній галузі, аналіз та синтез даних і відповідно їхнє мовне втілення можливі за умови постійного особистісного самовдосконалення, зокрема й мовного. Також слід урахувати, що мова – живий організм, який весь час зазнає змін, відтак людина, яка прагне розвитку, має вміти здобувати й засвоювати нову мовну інформацію, розвивати критичне мислення, що виявиться в аналізі мовних фактів. Особливої ваги

це набуває для професій, що мають специфіку взаємодії «людина» – «людина» та «людина» – «система» (у доволі широкому значенні цих понять, наприклад, індивід – індивід, індивід – група, типовий представник групи – група тощо).

Слід відзначити наявність донедавна у планах підготовки фахівців усіх напрямів курсу з української мови професійного спрямування, проте запропонована базова програма цієї дисципліни [3], очевидно, має бути переглянута й удосконалена з погляду сучасних тенденцій розвитку мови й суспільства та особливостей кожної професійної сфери. Нормативна програма, як зазначено у пояснювальній записці, містить 5 розділів: «Культура фахового мовлення», «Етика ділового мовлення», «Лексичний аспект сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні», «Нормативність і правильність фахового мовлення», «Складання професійних документів». Укладачі пропонують застосовувати роботу з різними лексикографічними джерелами, створювати типові документи. Гадаємо, що оскільки «предметом вивчення практичного курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)” є мова фахової галузі» [3], варто також значну увагу приділяти формуванню вмінь швидко орієнтуватися у ситуаціях професійного спілкування та роботі з науковими текстами, адже важливим є не тільки сам словник фахівця, а й практичні навички роботи з текстами різних жанрів. Сучасному фахівцеві необхідно не тільки володіти навичками грамотного мовлення й стилістики, а й знати та вміти застосовувати основні комунікативні закони, швидко й адекватно реагувати на мовну поведінку співрозмовника. У зв'язку з окресленим уважаємо розвідку **актуальною**, адже на **меті** маємо запропонувати типові вправи для вдосконалення мовленнєвих навичок майбутніх фахівців.

Одним із ключових понять у визначенні рівнів володіння мовою є *мовна компетенція*. Уперше до цього поняття звернувся Н. Чомські в роботі «Аспекти теорії синтаксису» 1965 року. Автор наголошував, що лінгвістична теорія має справу передусім з ідеальним мовцем/слухачем, який існує в абсолютно однорідній мовленнєвій спільноті, знає свою мову досконало й не залежний від таких граматично несуттєвих умов, як обмеження пам'яті, неухважність чи несконцентрованість, зміна уваги чи інтересу, помилки (випадкові чи закономірні) в застосуванні знань із мови у ситуації реального

вживання. Н. Чомські зауважував, що саме з таких позицій, на його думку, відбувалося вивчення мови в сучасній досліднику загальній лінгвістиці, і для перегляду таких позицій не було запропоновано жодної причини. «Для того, аби вивчати реальне мовленнєве вживання, ми маємо розглядати взаємодію різноманітних чинників, а компетенція мовця/слухача, що лежить в основі такої взаємодії, є лише одним із чинників» (переклад наш – М.К., І.Л.) [6: 4]. Дослідник принципово розрізняє компетенцію (*competence*), тобто знання мови мовцем/слухачем, та уживання/застосування (*performance*) – реальне застосування мови в конкретних ситуаціях. Власне, саме воно і є безпосереднім виявом/відбиттям *компетенції*. «Завданням і лінгвіста, і дитини, що осягає мову, є виявлення з усієї сукупності вживаних конструкцій системи правил, яку опанував мовець/слухач і які він використовує у реальному вжитку» (переклад наш – М.К., І.Л.) [6: 4]. Подальшого розвитку думки Н. Чомські набули в роботах Д. Хаймса, Ч. Філмора, У. Лабова та інших зарубіжних і вітчизняних дослідників.

На нашу думку, таке розмежування двох понять дає можливість застосувати визначення *мовної* і *комунікативної компетенції* у такому розумінні: *мовна компетенція* – це знання, набір певних одиниць, структур усіх рівнів мовної системи тощо, якими має володіти мовець/слухач для вдалої та ефективної комунікації, а відповідно *комунікативна компетенція* – власне вміння застосовувати мовні знання в конкретних ситуаціях. Безперечно, обидві компетенції тісно взаємопов'язані і взаємозалежні. Вважаємо, що запропоновані види роботи та методичні прийоми у вигляді вправ і завдань допоможуть розвинути і мовну, і комунікативну компетенції студентів соціально-гуманітарного напрямку, саме їх аналіз та огляд визначаємо *завданнями* нашої статті.

Теоретичну основу нашої розвідки становлять фундаментальні положення робіт із педагогіки, зокрема професійної; методики викладання; способів реалізації різноманітних підходів у навчанні мов низки учених: А. Алексюк, Л. Буєва, С. Гончаренко, Г. Гарднер, Р. Гуревич, І. Зязюн, М. Євтух, В. Козаков, Н. Ничкало, М. Сметанський, Л. Виготський, І. Козловська, Д. Коломієць, О. М. Леонт'єв, О. О. Леонт'єв, О. Лурія, Б. Ломов, М. Пентилюк, А. Петровський, Л. Пироженко, О. Пометун, С. Райнер,

С. Рубінштейн, О. Трифонова та інших. Питання мовної компетентності майбутніх гуманітаріїв порушували в своїх роботах Л. Барановська, Н. Бородіна, Д. Бобова, З. Гирич, Н. Голуб, М. Гуць, Т. Денищич, І. Дроздова, М. Зарицький, Н. Майборода, Г. Онуфрієнко та інших. Значущість робіт згаданих учених полягає у вивченні й виокремленні особливостей пізнавальної та мовленнєвої діяльності студентів і лінгводидактичних основ розвитку професійного мовлення.

Базою для роботи над професійним мовленням представників будь-якого фаху є знання норм сучасної української мови – орфографічних, граматичних, лексичних, пунктуаційних тощо. Цей матеріал відомий студентам зі школи, але, як свідчить практика, потребує систематизації та актуалізації. Ефективне повторення правопису літературної мови подекуди вимагає дублювання шкільної методики, зокрема щодо відпрацювання орфографічних норм (написання словникових диктантів, пояснення орфограм, переклад слів тощо). Урізноманітнити процес пропонуємо вправами із залученням текстів наукового чи публіцистичного стилів. Зокрема, корисним бачиться пошук помилок і робота з ними (на жаль, зразків порушення мовної норми на сьогодні маємо недостатньо). Можливі такі типи вправ:

1. *Знайдіть помилки у рекламних текстах чи періодичних виданнях. Поясніть причину порушення мовних норм.*
2. *Зредагуйте словосполучення, поясніть, які норми порушені: посилати листа; задавати запитання; лишити слова виступаючого; перебити співрозмовника; у доповіді мова йшла; лист отримали; закривайте, будь ласка, двері; наш ведучий спеціаліст, розкрийте підручник, список прикладається; у полі отримувач введіть прізвище [5: 58].*

Важливим етапом становлення мовної та комунікативної компетенції фахівця є засвоєння термінологічної лексики. Вважаємо за доцільне застосовувати різноманітні форми роботи як із довідковою літературою (словники спеціальної лексики, глосарії, енциклопедичні видання), так і з фаховими публікаціями. Корисним для засвоєння спеціальної лексики буде створення власних словників (перекладних і тлумачних), зіставлення термінологічних одиниць у словниках різного періоду чи різних авторів. Це сприятиме розумінню того, що кожна природна система, якою є, безперечно, і мова, з одного боку, тяжіє до стабільності, а з другого, – не є застиглою, а постійно змінюється

й розвивається. У такий спосіб закладається надзвичайно важлива навичка обов'язкового саморозвитку фахівця впродовж не тільки навчання у ВНЗ, а й усього життя, адже людині слід постійно поповнювати й оновлювати свої знання. Пропонуємо орієнтовні завдання з теми:

1. *Випишіть зі словників за фахом 10 термінів різної структури, визначте способи творення.*
2. *Випишіть по 10 спеціальних термінів власне українського походження та запозичених. Поміркуйте, якими українськими відповідниками можна було б замінити іношомовні терміни.*
3. *Укладіть українсько-російсько-англійський словник своєї спеціальності (не менше 30 словникових статей).*

До фахової компетенції належить також обізнаність у сфері специфічних власних назв (це, наприклад, наукові асоціації, інститути, центри тощо, імена відомих дослідників, назви їхніх теорій та методів). Глибше зрозуміти систему взаємозв'язків понять наукової галузі допоможуть вправи зі словниками й фаховими текстами, спрямовані на дослідження гіперо-гіпонімічних відношень у термінології, у такому контексті варто використовувати й завдання на синонімію та антонімію. Також можна запропонувати пояснити (або дібрати самостійно й пояснити) приклади термінологізації одиниць загальноовживаної лексики або детермінологізації одиниць спеціальної лексики. Наведемо кілька прикладів завдань:

1. *Випишіть зі спеціальної літератури й термінологічних словників приклади термінів-синонімів і термінів-антонімів.*
2. *Поясніть спеціальне та загальноовживане значення слів: аберація, авгур, автограф, агресія, ажіотаж, говірка, інстинкт, рекреація.*
3. *Поміркуйте, який процес відбувся зі словами. Похибка (1. розм. Помилка, промах, недогляд у чому-небудь; 2. спец. різниця між точною величиною чого-небудь і величиною, знайденою при вимірюванні). Потік (1. річка, струмок зі стрімкою течією; 2. спец. тип виробництва з безперервним, послідовним виконанням усіх операцій певного виробничого процесу).*
4. *Наведіть приклади термінологізації й детермінологізації одиниць загальноовживаної лексики (по 5 одиниць).*

Уміння працювати з інформацією (здійснювати її пошук, добирати наукові джерела відповідно до теми тощо) можна вдосконалювати під час вправ з реферування текстів, коротких аналітичних оглядів літератури з окремих наукових питань, анотування (стислого й розгорнутого), пошук і визначення ключових слів тексту. Такі види роботи виробляють навичку уважного читання різних жанрів наукової літератури, критичного мислення, вміння аналізувати й синтезувати матеріал, вправно формулювати думки тощо. У завданнях із написання власних текстів (наукових чи ділової кореспонденції) можна ставити вимоги щодо їхнього обсягу (обмежувати до мінімально можливої кількості знаків чи, навпаки, до максимально можливої). Такі «екстремальні умови» добре стимулюють пошук адекватних комунікативних засобів для влучних висловлень, виробляють уважність до деталей, допомагають розвинути навички швидкої мовленнєвої реакції. Так само корисними є вправи з дописування і розширення (чи навпаки скорочення) готових текстів – інших авторів та власних. Одним із способів удосконалення мовної майстерності вважаємо тренувальні вправи висловлювати одну думку кількома способами. Можливі форми вправ з теми:

1. *Опрацюйте поданий текст (за фахом). Складіть план до нього, напишіть тези, анотацію.*
2. *Доберіть текст науково-популярного стилю за фахом та переробіть його, використовуючи інші мовні засоби, але зберігаючи зміст та інтенції автора.*

Окремо слід згадати перекладання фахових текстів. У сучасному світі знання кількох мов є нормою. Звичайно, здебільшого йдеться про письмовий повний чи анотаційний переклад. Тож завдання з перекладання фахових текстів також надзвичайно актуальні. У такий спосіб студенти засвоюють особливості побудови висловлювань у текстах наукового стилю різними мовами, зіставляючи їх, навчаються професійної та наукової етики (цитування, відтворення авторської думки без спотворення змісту тощо), продовжують вивчення професійної лексики. Навіть у тому разі, якщо фахівець звертається до послуг професійного перекладача, спеціальний текст вузького спрямування потребує ретельного перегляду щодо доцільного й коректного вживання тих чи інших лексичних одиниць. Відповідно постає нагальна потреба набуття навичок редагування фахових текстів. Можна пропонувати

різні види редагування (наприклад, до перекладання та після перекладання) тексту, звертаючи також увагу на типові помилки під час комп'ютерного перекладу. Редагування окремих речень, що містять часто повторювані мовні помилки, також сприяє виробленню навичок уважного ставлення до власного мовлення. У цьому зв'язку варто ознайомити студентів із сучасними виданнями (зокрема [1; 4]), що присвячені труднощам перекладу сталих словосполучень. Пропонуємо варіанти вправ із теми:

1. *Виконайте редагування фахового тексту (на Ваш вибір, до 200 слів) після перекладання технічними засобами. Схарактеризуйте мовні й логічні помилки.*
2. *Укладіть список довідкових матеріалів за фахом (5 джерел).*
3. *Перекладіть словосполучення українською мовою, перевірте правильність перекладу за словником: дружеские отношения, отношения в коллективе, производственные отношения, математические отношения, отношения разных слоев общества, международные отношения, это ко мне не относится.*

Для відпрацювання вмінь і навичок ораторської компетенції у фаховому спілкуванні пропонуємо створення професійних діалогів, виступів, моделювання ситуацій ділового спілкування, проведення нарад, перемовин та ін. Обов'язковим є подальший аналіз почутого щодо доречності дібраної інформації та мовленнєвої вправності учасників. Можливі завдання на відпрацювання навичок усного ділового спілкування у малих і великих групах:

1. *Коротко презентуйте себе для проходження співбесіди на вакантну посаду за фахом.*
2. *Спочатку доведіть, а потім спростуйте думку «Поразка – матір успіху».*
3. *Доберіть фрази, як ввічливо не погодитися з думкою опонента. Попрацюйте в парах: один учасник пропонує твердження, другий заперечує думку, навівши доречний аргумент [2: 21].*
4. *Сформулюйте робочу проблемну ситуацію (наприклад, «Чи варто передати архівний фонд (назва) із відділу науково-дослідного інституту (назва) до музею (назва)?». Спробуйте розв'язати це питання 1) під час індивідуальної бесіди двох*

керівників; 2) під час колективного обговорення. Зробіть висновки щодо ефективності обох способів.

Висновки. Отже, як бачимо, вдосконалення мовної та комунікативної компетенції майбутніх фахівців соціально-гуманітарного напрямку вимагає різноаспектної роботи, яка містить завдання для самостійного опрацювання вдома, пошук джерел у бібліотеці, інтернеті, застосування колективних форм роботи в аудиторії (у малих і великих групах). Уміле поєднання різних типів вправ, моделювання професійних ситуацій та творчий підхід до кожного слухача й групи загалом сприятимуть становленню фахівців, які вміють використовувати мову як інструмент для самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / К. Городенська ; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : КММ, 2014. – 124 с.
2. Практикум з курсу «Риторика» / [укл. Петриченко Л.О., Волкова І.В., Дишлюк І.М.]. – Харків : ХГПІ, 2010. – 36 с.
3. Про затвердження програм навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2009 року № 1150 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-program-navchalnoyi-disciplini-ukrayinska-doc8386.html>
4. Савченко Л.Г. Російсько-український словник словосполучень. Труднощі перекладу / Л.Г. Савченко. – К. : Національний книжковий проект, 2010. – 512 с.
5. Українська мова професійного спрямування : навч.-метод. посібник для студ. іст. фак-ту / [укл. М.А. Курушина]. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 112 с.
6. Chomsky N. Aspects of the theory of syntax [Electronic resource] / N. Chomsky. – Cambridge : M.I.T. Press, 1965. – Access link : <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Chomsky-Aspects-excerpt.pdf>